

Szakmai zárójelentés '*Idősebb Plinius: Naturalis historia 7–8. könyv*' című
pályázat (K 81619) eredményeiről

A 48 hónapos kutatás kezdete 2010. szeptember 1, befejezésének határideje 2014. augusztus 31. volt. A támogatás összege 4 436 000 Ft. A kutatás témája az Idősebb Plinius *Naturalis historia*jának antropológiai tárgyú 7. és zoológiai tárgyú 8. könyvének több szempontú vizsgálata és feldolgozása.

A projekt kiemelten fő célja ennek a két könyvnek a magyarra fordítása, nagyon bőséges magyarázó jegyzetekkel, személy- és helynévmutatóval, valamint tudományos utószóval ellátva, végül mindennek megjelentetése kétnyelvű kiadásban. Ennek a munkának az előzményét az a kötet jelentette, amely 2001-ben jelent meg az Enciklopédia Kiadó gondozásában, és amely a 37 kötetből álló *Naturalis historia* utolsó öt, úgynevezett művészeti tárgyú könyveinek a fenti szempontok szerint megvalósított kiadása. A hazai klasszika-filológia történetében ez a kötet volt az első eset, amikor ennek az antik enciklopédiának teljes terjedelmükben jelentek meg könyvei – magyarul mindaddig csak szemelvények láttak napvilágot. Ezt a munkát Gesztelyi Tamással közösen készítettünk el, ugyancsak OTKA-támogatással. A 2001-es kötet, annak a háttérmunkálatai alapozták meg a folytatást, amelynek létjogosultságát és jelentőségét éppen a már említett tény mutatja: a *Naturalis historia* további könyveinek megbízható, szakmai apparátussal ellátott hazai kiadásainak a hiánya. Az utóbbi évek hazai Plinius-kutatását sajátos kétarcúság jellemzi. 2001 óta korábban nem tapasztalt érdeklődés mutatkozott a *Naturalis historia* iránt, és immáron magyarul is olvasható a gyógyászával, a farmakológiával, a mezőgazdasággal foglalkozó könyvek, sőt az antropológiát tárgyaló 7. könyv is, s válogatás jelent meg a mágiával kapcsolatos kötetekből is. A mennyiségi növekedés azonban nem feltétlenül járt együtt a minőséggel, amelyről a fentebbi munkákra reagáló kritikáknak vagy a teljes hiánya, vagy a némelyikre reagáló értő (s emiatt lesújtó) kritikák tanúskodnak. Az említett fordítások nem kétnyelvű kiadások – holott a Magyarországon egyébként sem könnyen elérhető latin szöveg szóhasználatának az ismerete az antik tudományosságot összefoglaló munka esetében különösen szükséges. Másrészt alig, vagy nem elégséges kommentárral vannak ellátva, holott Plinius munkája alapos magyarázó jegyzetek nélkül anyanyelvünkön is érthetetlen.

Ezek az előzmények és tapasztalatok vezéreltek, amikor a két újabb könyv fordításához és feldolgozásához hozzáláttam, immáron egyedül. A munka elkészült. Megtörtént a latin szöveg digitalizálása és összeolvasása. A fordítás nyelvi, tartalmi,

tudománytörténeti és narratológiai szempontú megértését mintegy 1500 jegyzet segíti. Mindehhez csatlakozik egy 56 oldalas személy- és helynévmutató, 12 oldalas szakirodalmi apparátus, valamint 39 oldalas szakmai Utószó, amely nem ismétli meg a 2001-es kötet Utószavában már olvasható információkat, hanem a 7. és a 8. könyvek szövegstruktúráját tárja fel, értelmezi, és illeszti bele az enciklopédia egészébe. Elkészült a szerzői és a kiadói korrektúra példány is, a szöveg már nyomdában van. A 424 oldalas könyv a Pesti Kalligram Kiadó gondozásában jelenik meg, várhatóan 2014. szeptemberének végén.

Ennek a könyvnek az elkészítése természetesen komoly előkészítést és sok háttérmunkát igényelt, amelyeket megvalósítandó feladatként pályázatom ugyancsak tartalmazott. Először is be kellett szerezni a mérvadó és Magyarországon nem fellelhető szakirodalmat, nemcsak a két könyv témájához közvetlenül, hanem áttételesen kapcsolódó monográfiákat, kézikönyveket, tanulmányköteteket, konferenciakiadásokat, és mindenekelett a szövegkiadásokat. A *Naturalis historia* latin–német teljes kiadása (Tusculum) az előző OTKA-pályázatnak köszönhetően már rendelkezésemre állt. Ezt egészítettem ki az 1. valamint a 7. és a 8. könyvek francia (Budé) és olasz (Einaudi) kétnyelvű kommentáros kiadásaival. Az OTKA támogatása számításom szerint 33 db, kivétel nélkül külföldön megjelent könyv megvételét tette lehetővé. Ezzel a legteljesebb hazai Plinius–szakirodalom vélhetően a Miskolci Egyetemi Könyvtárban található meg.

A szakirodalmi tájékozódásnak (és a nyugodt munkának) elengedhetetlen része volt a külföldön folytatott kutató- és alkotómunka. Az elnyert pályázatban egy külföldi utat terveztem, de a támogatás összegének igen ökonomikus felhasználása, és nem utolsósorban munkahelyem intézeti TÁMOP-pályázatának a hozzájárulása lehetővé tette, hogy a négy év alatt többször és több külföldi kutatóhelyen is dolgozhassak. A legtöbbet a 2013. április–májusában Berlinben töltött egy hónap jelentette – ez kizárólag az OTKA támogatásából valósult meg –, ahol is a DAI és a Freie Universität könyvtárában dolgozhattam: a 7. könyv javarészét ekkor készítettem el. 2011-ben két hetet, majd 2014-ben 10 napot töltöttem Rómában, ahol ugyancsak a DAI, valamint a Sapienza – Università di Roma könyvtárában kutattam, 2012. októberében pedig két hétig Bécsben, az Universität Wien egyetemi és klasszika-filológiai könyvtárában. Ezek a külföldön töltött időszakok lehetővé tették a szakirodalmi (elsősorban a folyóiratokban történő) tájékozódást, és további, a könyvtárakban számítógépre tölthető szakirodalom beszerzését is. Ehhez – valamint a külföldön végzett alkotómunkához – volt nélkülözhetetlen az eszközbeszerzés, annak a laptopnak a megvétele, amely ugyancsak része volt a pályázatomnak, és amely nélkül aligha tudtam volna olyan hatékonyan dolgozni, mint ahogy az történt.

Fordítani, a szöveg értelmét feltáró, az értelmezését segítő kommentárokat írni kutatómunka nélkül nem lehetséges. Hatványozottan igaz ez a *Naturalis historia* szövegére. Plinius nyelvezete – elsősorban a hihetetlen tömörsége miatt – egyébként is az egyik legnehezebb szövege a fennmaradt antik latin nyelvű irodalomnak. A megértését tovább nehezíti a tartalma: szaktudományos prózáról van szó, a két könyv konkrétan antropológiai és zoológiai, egészen pontosan a 8. könyvben a szárazföldön élő állatokat ismertető szöveget tartalmaz. Tovább nehezíti a szöveg megértését Plinius egészen sajátos viszonyulása a témájához. Összefoglalása korántsem szorítkozik a szaktudományos ismeretek közlésére, hanem rengeteg egyéb, történelmi, politikai, földrajzi, etnográfiai, vallástörténeti vagy éppen a fantasztikum világába tartozó (*mirabilia*) esetet, hiedelmet és információt közöl. Ez egyrészt azzal jár, hogy mindezeknek az ismereteknek a megszerzése nélkül ez a szöveg nem érthető, tehát nem fordítható. A nemzetközi szakirodalom azonban éppen ezeken a területeken jutott a legmesszebbre. A mi fogalmaink szerinti tudományos ismereteket szembesítette az adott tudományterület mai tudásával, és annak fényében azonosította, ítélte helyesnek vagy helytelennek Plinius állításait. A szöveg fordításának terminológiáját én sem alakíthattam ki, a tudományos információk magyarázatait magam sem írhattam meg, csak mindezeknek a feldolgozásával, ha úgy tetszik, a megtanulásával.

A magam szempontja a szöveg megértésében és megértetésében azonban nem szaktudományos vagy tudománytörténeti, hanem mindenképp narratológiai volt. Figyelmem mind a fordításban, ill. a kommentárokból, mind a háttérmunka eredményeit bemutató előadásokban és tanulmányokban elsősorban Plinius elbeszélésmódjára, szövegének strukturálására és mindezeknek jelentésére volt, annak a feltárására, ill. megmutatására irányult. Amióta a *Naturalis historia* elveszítette tudományos értékét, és amióta a Quellenforschung elveszítette – mert lényegében minden feltárhatót feltárt – a szöveg vizsgálatának egyedüli lehetségesként kitüntetett pozícióját, a *Naturalis historia* vizsgálatának nem is lehetséges más célja, mint magának a pliniusi szövegnek az értelmezése. Nem a tudománytörténeti értékét minősítő, és nem a kompilált forrásait feltáró vizsgálata, hanem a szövegre magára irányuló komplex interpretáció, amely a narratológia, az intertextualitás és a komparatiztika módszerével tárja fel a szöveg újabb tartalmait, vagy másképpen fogalmazva: a pliniusit Pliniusban. A szöveg vizsgálatában ezeknek az irodalomtudományos szempontoknak az alkalmazása vezetett el olyan, a *Naturalis historia* egészére érvényesíthető megfigyelésekhez, amelyek feltárják a textusnak számos sajátosságát, és ezzel együtt a maga világát.

Ennek a megközelítésnek az eredményei feltárták a szöveg szilárd retorikai alapokon nyugvó megszerkesztettségét. A tartalmat illetően, legyen szó emberekről vagy állatokról, politikai, művészi vagy tudományos teljesítményről, a tudományos ismereteknek a rendszerezését és a tudományon kívül eső információknak ebbe a rendszerbe illesztését ugyanaz határozza meg: az etika. Plinius konzekvensen etikai értékek mentén haladva mutatja be az embert és a szárazföld élőlényeit egyaránt. Például az ő zoológiai rendszertanának az élén nem azért áll az elefánt, mert ennek bármiféle tudományos alapja van, hanem mert az elefánt rendelkezik a legtöbb intellektuális–etikai–morális értékkel: értelmes, engedelmes, kiváló a memóriája, tudja és teljesíti a kötelességeit, példamutató családi életet él, istenfélő. Mint az ideális *civis Romanus*.

Plinius narrációs technikáját, amelyet az irodalomtörténészek leginkább kárhoztattak a legutóbbi időkig, a szövegnek ez a két sajátossága magyarázza meg. Az állandó kitérők, a fő témától elágazó és történetek–anekdoták sorozatát előadó elbeszélésmód egyrészt a retorikából vezethető le: az *exemplum*oknak a meggyőzésben játszott fontos szerepéből. A kitérők azokat az etikai értékeket illusztrálják, amelyeknek a hordozói, és amelyeket az olvasó a konkrét példa megvilágító erejének köszönhetően könnyebben ért meg és fogad el. Mert Plinius enciklopédiája, amely a természetről a maga koráig felhalmozott, mindenféle tartalmú, görög–római ismereteknek az összegzésével leképezi a világot bekebelező és afölött, annak középpontjaként regnáló *Imperium Romanum* világuralmi pozícióját, hű maradt az *enkyklios paideia* eredeti szándékához. Nevelni és tanítani akar, általában az embert, együtt élni – a hagyományos római etikai értékek mentén (*mos maiorum*) – a természettel. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha az ember megismeri a természetet a maga komplexitásában, minden furcsaságával együtt. Ez az alapvetés kap megfogalmazódást mind az egész *Naturalis historia*-ban, mind annak 7. és 8. könyvében. A *Naturalis historia* – mint minden enciklopédia – világképet formál és közvetít, amelynek az egyik, legsajátosabban pliniusi módja a digresszív és anekdotikus narráció.

Az itt nyújtott összefoglalás kutatómunkámnak csupán a legfontosabb eredményére mutat rá, amely azonban a leginkább újnak nevezhető a nemzetközi Plinius-filológiában. A szöveg narratológiai alapokon nyugvó vizsgálata, és annak eredményeként annak a kimutatása, hogy a *Naturalis historia* szövege koncepciózus egész, amelynek narratív egységei és az azokat strukturáló narrációs technikák önmagukban válnak jelentéshordozóvá, valóban új eredménye a nemzetközi Plinius-kutatásnak.

Kutatási eredményeimet a projekt négy évében 6 előadáson és 15 közleményben ismertettem. Konferencia, ill. meghívásos tudományos előadások:

1. *Ialysos: a hiányzó képleírás*. Irodalom és képzőművészet a korai császárkorban című országos konferencia a Debreceni Egyetemen, 2011. 10. 6-7.
2. *Plinius Természetrája. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás*. Előadás az Ókortudományi Társaság szegedi tagozatának és a szegedi Eötvös Loránd Kollégium Quadrivium Műhelyének meghívására. Szeged, 2012. 04. 20.
3. „*Studiorum otiosis*” (Nat. Hist. *praef.* 6.). X. Országos Ókortudományi Konferencia, Piliscsaba, 2012. május 23–26.
4. *Amikor az elefántok sírnak* (Nat. hist. VIII 20–21). Az Ókortudományi társaság debreceni tagozatának, valamint a DE Ókortörténeti és Klasszika-filológiai Tanszékének meghívására tartott előadás, Debrecen, 2013. november 6.
5. *Komparatiztika és antikvitás*. Komparatiztika a 21. században – kihívások és perspektívák c. tudományos konferencia az összehasonlító irodalomtudomány jelenéről és jövőjéről a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság (ICLA -International Comparative Literature Association/ AILC Association Internationale de la Littérature Comparée) Magyar Nemzeti Bizottságának, az MTA Irodalomtudományi Intézetének és az ELTE Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszékének szervezésében. ELTE, Budapest, 2013. december 3-4.
6. *A színesz halála: Ofilius Hilarius (Plin. Nat. hist. 7, 184–185)*. XI. Országos Ókortudományi Konferencia, ELTE, Budapest, 2014. május 22–24.

A 15 publikációból 11 már megjelent, 2 megjelenés alatt áll (a 7–8. könyv fentebb részletezett kiadása), egy megjelenésre elfogadva (az Ókor folyóiratban), egy pedig megjelenésre elküldve (a Hermes folyóiratnak). A már megjelent tanulmányok között nemcsak hazai magyar nyelvű és hazai idegen nyelvű található, hanem 3 külföldön megjelent tanulmány is: mindegyik a Hermes folyóiratban látott napvilágot. Ahhoz, hogy eredményeim ismertté váljanak Magyarország határain túl is, nélkülözhetetlen a megjelenés mérvadó külföldi folyóiratokban, amihez a tanulmányok idegen nyelvre fordítása, annak a finanszírozása szükségeltetett. A pályázatban erre fordítandó összeget maradéktalanul fel is használtam.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy pályázatomban egy könyvnek (a most megjelenőnek) az elkészítését és kiadásának a finanszírozását vállaltam. Az ökonomikus gazdálkodásnak köszönhetően – és nem csekély többletmunkával – 2012-ben megjelent a Gondolat Kiadónál monográfiám: *Plinius Természetrája. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás*. 168 l. Ebben a kötetben nagyjából a projekt előtti kutatásaimnak, de részben már ennek a pályázati támogatásnak köszönhető eredmények

szintézisét végeztem el. A könyvet az Ókortudományi Társaság 2013-ban Lénárd Sándor díjjal jutalmazta.

Összességében elmondhatom, hogy a pályázatban vállalt összes feladatot teljesítettem. Megtörtént az eszközbeszerzés (laptop), a készletbeszerzés (könyvek), a külföldi kutatómunka, konferencia-részvételek, tanulmányok és könyvek elkészítése, fordítása, publikálása. Ami a külföldi kutatómunkát és a könyvek számát illeti, azt túl is teljesítettem, többletköltség nélkül. Azt gondolom, hogy a támogatás anyagi segítségét és az így kapott lehetőségeket maximálisan sikerült hasznosítanom. Továbbá remélem, hogy az eredményeim hozzájárulnak a teljesebb vagy éppen újfajta megértéséhez egy olyan antik műnek, amely Európa tudományosságát jelentette egészen a kora újkorig, és amely a ma emberét annak a megfontolására is készítheti, hogy mit tekintünk tudásnak, hogyan lehetséges azt összegezni, átadni úgy, hogy hozzájáruljon kiművelt emberfők neveléséhez, a szónak pedagógiai értelmében is. Végül, a 7. és a 8. könyvek (ez utóbbinak első) magyar fordítása nemcsak az ókortudomány művelőinek az érdeklődésére tarthat számot, hanem a tágabb tudományosságnak, az orvosi és a kulturális antropológia, a zoológia, az etnográfia, a vallástörténet és az irodalomtörténet kutatóinak, valamint az e tudományterületek iránt érdeklődő olvasókénak is.

Darab Ágnes

Miskolc, 2014. 09. 12.